

ESNEKLİK, GÜVENCESİZLİK VE SENDİKALAR

Özgür MÜFTÜOĞLU*

Özet: 1970'li yıllardan bu yana üretim süreçlerinin esnekliğine bağlı olarak emek süreçlerinde de esneklik artmış ve yaygınlaşmıştır. Böylece emekçiler 19. yüzyıl boyunca sürdürdükleri mücadelelerle elde ettikleri haklarını ve kazanımları da kaybetmeye başlamış ve güvencesizleşmişlerdir. Bu çalışmada esnekliğe ve güvencesizliğe karşı sendikaların durumu ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: kapitalizm, işçi sınıfı, esneklik, güvencesizlik, prekarya

Flexibility, Insecurity and Trade Unions

Abstract: Since the 1970s, depending on the flexibility of production processes and increased flexibility in the labor process has become widespread. Thus, the rights gained by workers continued their struggle and achievements during the 19th century began losing and have become precarious. The status of trade unions against flexibility and precariousness in this study will be discussed.

Key words: capitalism, working class, flexibility, insecurity, prekary

Kapitalist üretimde birikimin kaynağı: Esneklik ve güvencesizlik

Üretim ve emek süreçlerinde esneklik ile emekçiler için güvencesizlik kavramları birbirine içkindir. Kapitalist üretim doğrudan doğruya sermaye birikimini amaçladığı için sermayedarların birbirleri arasındaki rekabette üstünlük elde etmesi gerekir. Bunun için pazara sunulan ürünlerin miktarı ve çeşidinin hızla değiştirilebilmesi yani ürünün talep esnekliğinin sağlanması ve maliyetlerin en düşük düzeye indirilmesi amaçlanır. Bu durum doğrudan emek süreçlerine yansır ve sermaye, emek gücünün üretimin esnekliğine ayak uydurmasını ister. Kapitalist birikimin ihtiyaçlarını karşılayacak esnekliğe sahip olabilmesi için emek gücü piyasada kullanım değeri yaratabilmeli ve metalaşmış olmalıdır. Emek gücünün piyasada meta olarak bulunabilmesinin iki temel koşulu vardır. Birincisi emek gücünün sahibi olan işçi, meta olarak kendi emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmelidir. Bunun için emek gücü meta olarak mübadele edilebilmeli; sermayeden ayrılmış, bağımsızlaşmış ve nesneleşmemiş (canlı emek) olmalıdır. İkinci koşul ise işçinin üretimi sürdürebileceği araçlardan koparılıp (mülksüzleştirilip ya da köle ve serf olmaktan çıkartılıp) yaşamını sürdürebileceği geliri elde edebilmek için emek gücünü başkalarına satmak zorunda bırakılmasıdır. Emek gücü mübadele edilebilir bir meta haline

gelen ve mülksüzleşen işçinin yaşamını sürdürebilmesi için bir işte çalışmaktan başka bir seçeneği kalmayacaktır (Marx, 2011). Burjuvazinin egemenliği ele geçirmesiyle birlikte geleneksel güvence mekanizmalarının (aile içi dayanışma, inanç temelli yardımlaşma kurumları vs) işlevini yitirmesi, işçi için bu seçeneksizliği çok daha belirgin hale getirmektedir. Böylece işçi tamamen güvencesiz hale gelecek sermayenin tahakkümüne rıza göstermekte ve onun dayattığı tüm koşulları kabul ederek çalışmak zorunda kalmaktadır.

Emekçi kitlelerin güvencesiz olması kapitalist sistemin çözmekte yetersiz kaldığı bir sorun değildir. Sermaye birikiminin ve aynı zamanda kapitalist üretim sisteminin sürekliliği için emekçilerin güvencesiz olması bir zarurettir. Zira emekçilerin güvencesiz olması hem üretim sürecinde esnekliğin gereğidir; hem de işçiyi esneklik koşullarına razı etmenin yoludur. Güvencesizlik esnekliğin gereğidir; çünkü emek gücünü üretimin esnekliğine uygun hale getirmek ve emek maliyetlerini en düşük düzeye indirebilmek için sermayenin emek gücünün miktarını, çalışma süresini, ücretini serbestçe belirleyebilmesi gerekir. Keza kapitalizmde üretimdeki esnekliğe uyum sağlayamadığı ve birikim için gereken artı değeri

*Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

yaratamadığı yani "kati" olduğu için köle, serf gibi emek biçimlerinin yerine işçinin "özgür" olduğu bir emek süreci tercih edilmiştir. Güvencesizlik aynı zamanda işçiyi esneklik koşullarına razı etmenin yoludur; çünkü üretim sürecinde esneklik, emek gücünü tamamen sermayenin tahakkümü altına almakta ve işçiyi son derece ağır koşullarda çalışmaya zorlamaktadır. Hiçbir işçi çaresiz bırakılmadan bu koşullarda çalışmayı kabullenmeyecektir. Oysa güvencesiz işçi yaşamak için çalışmak, bunun için de işverenin tüm koşullarına -kimi zaman kendisini ölüme götüreceğini bilerek- rıza göstermek zorundadır.

Emekçiler güvencesizliği ve sermayenin üzerlerinde kurmaya çalıştığı tahakkümü kabullenmemiş, daima bundan kurtulmanın arayışı içinde olmuştur. Ancak yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan bir iş bulabilmek ya da mevcut işlerini kaybetmemek için diğer emekçilerle rekabet etmek zorunda kalmaları, aralarında dayanışma bağları oluşmasını ve kendilerini sefaletle sürükleyen koşullara karşı birlikte mücadele etme güdüsünü engellemiştir. Bu engelin aşılar, sermayeye karşı birlikte mücadele çabasına girildiği durumlarda da devletin baskısıyla karşılaşmışlardır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşmeyle birlikte yaygınlaşan burjuva devletleri, emekçilerin insanca çalışma ve yaşama taleplerini karşılayacak düzenlemeler yapmak bir tarafa, çalışma koşullarını sermayenin çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemiş ve örgütlenme çabalarını zor kullanarak engellemiştir. Tüm baskılara, engellemelere karşı esnek çalışma düzeninin üzerlerinde yarattığı tahakküm ve buna rıza göstermelerine neden olan güvencesizliğe karşı emekçiler, bireysel çabaların sonuç vermeyeceğini görmüşlerdir. Birbirleriyle rekabet eden ve bu rekabette üstünlük sağlamayı, emeği daha fazla sömürmenin gerekçesi olarak gösteren sermayedarların emekçilerin talepleri karşısında rekabeti bir tarafa bırakıp dayanışma içerisine girmeleri; işçilerin de sermaye karşısında çıkarları ortak bir sınıf oldukları bilincine varmasını sağlamıştır.

Esneklik ve güvencesizlik karşısında işçi sınıfının tarihsel rolü

19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren giderek yaygınlaşan burjuva devrimleri toplumsal ilişkilerde burjuvazinin egemenliğini daha da arttırmış; üretim ve emek süreçlerinde esnekleşmeyle birlikte işçilere dayatılan koşullar daha da ağırlaşmıştır. 1848 yılında giderek ağırlaşan dayatmalar ve yaygınlaşan sefalet karşısında emekçiler Avrupa'nın birçok

ülkesinde ayaklanmıştı. Esnekleşmenin sınırlandırılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebiyle gerçekleştirilen ayaklanmalar genellikle kanlı biçimde bastırılmıştır. Ancak işçi sınıfı, önceleri aralarında yardımlaşma mekanizması olarak kurup daha sonra sınıf mücadelesi aracı haline dönüştürdükleri sendikalar aracılığıyla sermaye karşısında mücadele etme konusunda önemli ilerlemeler sağlamıştır (**Yeliseyeva, 2009**).

1848 Devrimlerine kadar esnekliğin sınırlandırılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve güvenceli bir yaşam talebiyle sürdürülen mücadelelerde sadece işverene karşı yürütülen bir mücadelede sağlanan kazanımların geçici olduğu, uzun dönemde başarı sağlamadığı görülmüştür. Zira emekçilerin işyerlerinde karşılaştıkları sorunlar sadece o işyerinden ya da o işyerinin sahibi olan işverenden kaynaklanan münferit sorunlar değildir. Emekçilerin yaşadığı sorunlar sadece üretim süreciyle de sınırlı kalmamaktadır. Emekçiler için güvencesizlik ve sermayenin tahakkümü üst yapıya yani toplumsal yaşamın tümüne yansımaktadır. Üretim sürecinde kendi emeği üzerindeki tasarrufu kaybetmiş olan emekçiler toplumsal yapının düzenlendiği siyasal karar alma mekanizmalarında da hiçbir söz hakkına sahip olamamaktadır. 1848 Devrimleriyle birlikte K. Marx ve F. Engels'in mücadele deneyimleri ışığında geliştirdiği ve öncülüğünü yaptığı "bilimsel sosyalizm" işçi sınıfı üzerinde etkili olmuş; ekonomik ve siyasal hak mücadelesi, kapitalizme alternatif bir sistem talebine dönüşmüştür. Bu alternatif, "sosyalizm"dir. Sosyalizm emek gücünü, üzerinden artı değer sağlanan bir meta olarak gören üretim sistemine ve mülkiyeti en yüce değer olarak gören liberal devlet anlayışına karşılık, mülkiyetin ve emeğin toplumsallaştırılmasını öngörmektedir. Bu sistemde üretim, kapitalist birikimi amaçlamayacak, yaşamlarını sürdürebilmek için işçiler emek gücünü sermayedara satmak zorunda kalmayacaktır. Dolayısıyla emeğin sömürsüne dayanan kâr mekanizması ve temel işlevi mülkiyeti korumak olan liberal devlet anlayışı ortadan kalkacak ve toplumun tümü güvence altına alınmış olacaktır (**Müftüoğlu, 2014**).

19. yüzyılın ikinci yarısında esnekliği yani emek sömürsünü sınırlandırmak ve güvencesizliğe karşı yürütülen sınıf mücadelelerinin Marxsızmin etkisiyle sisteme karşı devrimci bir hareket haline dönüşmesi işçi sınıfının burjuvazi üzerindeki tehditlerini yoğunlaştırmıştır. I. ve II. Enternasyonal işçi sınıfı mücadelesini ulusal sınırlar içinde bir hareket olmaktan çıkartmış; Paris Komünü ise işçi sınıfı

mücadelesinin sadece ekonomik taleplerle yürütülen bir mücadele olmadığını burjuvazinin egemenliğine son vermeyi de hedeflediğini göstermiştir. İşçi sınıfı hareketinin enternasyonalleşmesi ve devrimci bir perspektife yönelmesi, esneklik ve güvencesizliğe karşı mücadeleyi daha da güçlendirmiştir. 8 saatlik işgünü, çocuk çalışma yaşının sınırlandırılması, kadınların madenlerde ve gece saatlerinde çalıştırılmaması, insanca yaşayacak bir ücret gibi talepler üzerine mücadele her zaman ön planda olmuş; emekçi kitleler bu talepler etrafında örgütlenmiş ve sınıf mücadelesi içerisine katılmıştır.

Üretim sürecinde sömürüye, güvencesizliğe karşı başlayan ama daha sonra kapitalizme büyük bir tehdit haline dönüşen işçi sınıfı hareketine karşı burjuvazi, bir takım tavizler vermek zorunda kalmıştır. İşçi sınıfının tehditlerine karşı ilk taviz, sosyalist akımların merkezi durumunda bulunan Almanya'da Bismarck yönetiminden gelmiştir. Bismarck, işçi sınıfından gelen yoğun tehditler karşısında, sosyalizmin etkisini azaltmak ve işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek amacıyla, bir taraftan geleneksel baskı politikasını uygularken (sosyalist partileri kapatmak, dernek kurmayı yasaklamak vs.), diğer taraftan devlete "sosyal" bir nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, 1883'te hastalık sigortası, 1884'te kaza sigortası, 1889'da emeklilik sigortasını yürürlüğe koymuştur (**Sosyalizm Ansiklopedisi, 1988**). Böylece çalışmayacak kadar hasta, sakat ve yaşlı olanlar çalışmadan da yaşamlarını sürdürebilme güvencesine sahip olmuşlardır.

Yine işçi sınıfının tehditlerini bertaraf etmek üzere 19. yüzyılın başından itibaren yasaklanan genel sendikalar, işverenler ve devlet tarafından tanınmaya başlamış; 1891 yılında Sidney ve Beatrice Webb'ler tarafından ortaya atılan toplu pazarlık sistemi ilk kez İngiltere'de kabul görmüştür (**Koray, 1992**). Toplu pazarlık sistemiyle üretim sürecinde sermayenin mutlak tahakkümü kırılmış, işçiler de sendikaları aracılığıyla ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesinde söz sahibi olmuşlardır. Öte yandan yine işçi sınıfının temel talepleri olan çocuk çalışması ve çalışma sürelerinin sınırlandırılması, iş kazalarında işverenin yükümlü olması gibi düzenlemeler de emek süreçlerinde esnekliği ve sermayenin emek üzerinde kurduğu tahakkümü kısmen de olsa sınırlandırmıştır. Siyasi katılım konusunda da emekçi kesimlerin seçme ve seçilme hakkı genişletilmiş ve sosyalist partilere yönelik yasaklamalar kaldırılmıştır.

İşçilerin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yürüttüğü mücadelelerle elde ettiği haklar, emek süreçlerinde esneklikle beraber emek gücünün yarattığı artı değeri de sınırlandırmış ve sermaye birikim sürecinin tıkanmasına neden olmuştur. Krize dönüşen bu tıkanıklığı aşmak için emeği yeniden tahakküm altına alacak üretim ve yönetim biçimlerini geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak daha öncekilerden farklı olarak geliştirilecek yeni üretim ve yönetim biçimlerinin işçi sınıfını ve onun örgütlü gücünü de hesaba katması gerekmiştir. F.W.Taylor, sendikalar ve toplu pazarlık nedeniyle kapitalist işletmenin giderek karmaşık hale gelen emek denetim sorunlarını çözmek üzerine çalışmalar yapmıştır. Taylor bu çalışmalarında belirli kurallar koyup işçinin bu kurallara uymasını beklemek yerine işçiye inisiyatif bırakmadan, üretimin tamamen yönetimin kontrolü altında gerçekleşeceği bir tarzda düzenlenmesini amaçlamıştır. Taylor böylece iş bölümünde o zamana kadar görülmemiş bir büyük "devrime" de öncülük yapmıştır (**Braverman, 2008**).

Taylorist yönetim biçiminde işçi, kapitalist emek sürecinde her türlü beceriden, üretim bilgisinden ve zihinsel faaliyetten kopartılarak, vasıfsızlaştırılmaktadır. Birbirlerinden farksızlaştırılan işçiler, her türlü küçük parça işi yapar hale getirilmekte ve değersizleştirilmektedir. Taylorizm'le birlikte tüm bu yönetim pratiği kapitalist ideoloji ve amaçlar etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu nedenle Taylorizm, iş yerindeki verimliliği arttırıcı etkisinden çok, içinde barındırdığı ideoloji nedeniyle kapitalist üretimde büyük önem kazanmış ve uygulama alanı bulmuştur. Taylor'un bilimsel yönetim anlayışı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sanayide yaygın biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Henry Ford, otomobil fabrikasında işleri parçalayarak, basitleştirmeye dayanan Taylorist iş örgütlenmesini daha ileri taşıyarak işin hızını birebir işverenin belirlemesini sağlayan "taşıyıcı bant" sistemini uygulamaya sokmuştur. Artık emek sürecini düşünen, tasarlayan ve uygulayan ustaların yerini sadece küçük bir parça-işi sürekli tekrarlayan vasıfsız işçiler almıştır. Böylece sermayenin vasıflı işçiye bağımlılığı azalmış; emek sürecinin denetimi ve hızını tamamen sermayenin belirlemesiyle birlikte üretkenlik büyük ölçüde artmıştır (**Ansal, 1985**).

Fordizmin stoklu üretim özelliği sayesinde ürün talebinin esnekliği olabildiğince sınırlandırılmıştır. Ayrıca üretimin standart ürün tipine/modeline göre tasarlanmış olması üretimde esnekliğin

sınırlandırılması ve hatta 1970'ler sonrasında "katı" olarak tanımlanan bir üretim tarzını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fordist üretimde esnekliğin sınırlandırılmasıyla birlikte emek talep esnekliği de sınırlandırılmış ve sekiz saatlik çalışma süresi, çalışma yaşının sınırlandırılması ve süresiz sözleşmeyle güvenceli çalışma gibi standart çalışma biçimlerinin geçerli olduğu bir emek süreci ortaya çıkmıştır. Öte yandan emek talebindeki artış ve seri üretimin ihtiyaç duyduğu kitlesel tüketim, işçilerin satın alma güçlerini arttırmayı gerektirmiş ve emek verimliliğindeki büyük artışın da olanak vermesiyle ücretlerde görece bir yükselme sağlanmıştır. Ücretli emeğin artması ve işçilerin büyük fabrikalarda toplulaşmasıyla birlikte ücretlerin ve çalışma koşullarının belirlenmesinde bireysel sözleşmelerin yerini toplu pazarlık ve toplu sözleşmeler almıştır (Aydın, 1985).

Esnekliğin sınırlandırılması ve emek süreçlerinde standartlaşmayla birlikte emekçinin daha uzun süreler çalıştırılıp daha düşük ücret ödenmesine dayanan mutlak artı değer üzerinden sermaye birikimi elde etme anlayışı yerini emeğin verimliliğini arttırmaya dayalı nispi (görece) artı değeri yükseltecek bir anlayışa bırakmaktadır. Mutlak artı değer sınırlandırılmasıyla birlikte işçi sınıfının 19. yüzyıl boyunca süren mücadelesinin temel talepleri (8 saatlik iş günü, çocuk çalışmasının sınırlandırılması, iş güvencesi vb) belirli ölçülerde de olsa karşılanmıştır. Ancak Taylorist-Fordist üretim sistemi bir taraftan 19. yüzyılda geçerli emek gücünü açıkça sömürme serbestliğini sınırlarken, emeği yabancılaştırarak ve vasıflaştırarak, sermayenin üretim sürecinde denetimini ve dolayısıyla emek gücü üzerindeki tahakkümünü arttırmıştır. Öte yandan emek verimliliğini en üst düzeye çıkartmaya yönelik yöntemlerle iş yoğunluğu artmıştır; bu nedenle işçiler işlerini kısa sürede terk etmeye başlamışlar işçi devri hızlanmıştır (1914 yılında yıllık işgücü devri (turnover) oranı yüzde 400'e ulaşmıştır). Bu yoğun ve sıkıcı iş temposuna karşı işçiler tepkilerini makinelerle sabotaj, kasıtlı üretim hataları, işten kaytarma biçiminde göstermeye başlamış; sendikalaşma eğilimleri artmıştır (Ansal, 1985).

Üretim sürecinin denetimini tamamen işverene devreden Taylorist-Fordist üretim/yönetim modelinde sendikalaşma eğilimlerinin artmasına olanak sağlayan koşullar şu şekilde özetlenebilir: 1) Üretimin tüm aşamalarının tek çatı altında toplandığı büyük fabrika sisteminde gerçekleşmesi, üretimin sürekli olması (stoklu üretim) ile istihdam biçimlerinin ve çalışma koşullarının standartlaşması çok

sayıda işçinin ortak çıkarlar için bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır. 2) İşçilerin üretim sürecine müdahale edebilmesi ve ortak çıkarlar için mücadele olanaklarının artması, sermayenin tahakkümüne karşı örgütlenme ve mücadele için de uygun koşulları yaratmıştır. 3) Üretimin birbirine bağımlı bir hat üzerinde gerçekleşmesi bir üretim birimindeki az sayıda işçinin dahi tüm üretimi durdurabilmesini olanaklı hale getirmiş; böylece grevlerin etkisi artmıştır (Müftüoğlu, 2014a).

Sendikalaşma eğilimleri karşısında başta H. Ford olmak üzere işverenler katı bir tutum sergilemiştir. Ancak bir taraftan kitlesel tüketim ihtiyacının işçilerin satın alma gücünü arttırmayı gerektirmesi, diğer taraftan 1929 krizini aşmak üzere devletin sermayeye desteğini öngören New Deal politikaları ve silah üretimine ağırlık veren savaş programıyla emek talebinin artması, sermaye ile emek arasında bir uzlaşmayı gerekli hale getirmiştir. J.M.Keynes'in 1936 yılında yayınladığı Genel Teori kitabıyla kuramsallaşarak Keynesyen politikalar adını alan ve Fordizmin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde yaygınlaşan talep yönlü iktisat akımı da çıkarları uzlaşmaz iki sınıf arasında görece bir uzlaşmayı gerekli görmüştür. Öte yandan soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin güçlenmesiyle birlikte artan sosyalizm tehdidi de burjuvazinin işçi sınıfıyla uzlaşma içinde olması için bir başka gerekçe olmuştur (Müftüoğlu, 2014a).

Devletin sendikal faaliyetleri teşvik eden düzenlemelerinin de etkisiyle sendikaların toplu pazarlıklar yoluyla emek süreçlerinde etkisi artmıştır. Sendikalar artık sadece üretim sürecinde değil, siyasal alanda da baskı gücü oluşturan önemli bir aktör haline gelmiştir. Ancak bu dönemde sendikalar Fordist emek sürecinde işçilerin becerilerine dayanan gücü ve kontrolü korumak yerine genellikle vasıfsızlaştırılmış işlerini korumaya, çalışma koşullarını ve ücretlerini iyileştirmeye yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda sektör ve ülkeye göre farklılıklar göstermekle birlikte sendikalar, Fordizme karşı sınıf perspektifine dayanan politikalar izlemek yerine genellikle işyeri/ücret sendikacılığını benimsemiştir. Öte yandan soğuk savaşla birlikte birçok kapitalist ülkede sendikalar, sistemin ideolojik aygıtları olarak görülmüş ve işçi sınıfını sosyalist ideolojiden uzak tutmakla görevlendirilmiştir. Özellikle kapitalist blokta yer alan ülkelerin sendikaları sosyalist ülke sendikalarının da içinde yer aldığı Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU)'dan ayrılarak 1949 yılında kurdukları Dünya Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU), kapitalist sistemin çelişkilerini sorgulamayan ve işçi sınıfını

sosyalizmden uzak tutmayı görev edinmiş, soğuk savaş dönemi sendikacılığının uluslar üstü boyutta öncülüğünü yapmıştır¹.

Fordist dönemde (ülkeler arasında farklılıklar olmakla birlikte 1920'lerden başlayıp, 1970' yılların sonlarına kadar devam eder) sendikalar, nicel olarak büyümüş, toplu pazarlıklar yoluyla işçiler adına üretim sürecinde ve toplumsal alanda etkilerini arttırmıştır. Ancak bu nicel genişlemeye karşılık sendikalar, bilimsel sosyalizmden; işçi sınıfı ideolojisinden uzaklaşarak bürokratik bir yapı içerisinde hapsolmuş ve sistemin ideolojik aygıtları haline gelmiştir (**Althusser, 2008**). Kapitalizmin 1970'lerde girdiği krizin ardından liberal ekonominin ve esnek üretimin yeniden geçerli hale gelmesiyle birlikte sendikaların Fordist dönemdeki çürümüşlüğü çok daha açık biçimde görünür olmuştur.

Yeniden esneklik karşısında sendikalar

1970'lerin başında belirginleşen krizin nedeni, sermayenin aşırı değerlenmesi ve yükselen sabit sermaye yatırımlarının yetersiz artık değer üretmesidir. Yani kriz, aşırı birikim krizi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sermaye için asıl sorun pazar değil, artık değer yani sömürü oranını arttırmaktır. Oysa Fordist üretim sistemi ve talep yönlü ekonomi anlayışıyla gerçekleştirilen düzenlemeler sömürü oranının arttırılmasını engellemektedir (**Arın, 1985**). Sömürü oranını arttırmak için üretim sisteminde yeniden bir dönüşüm gerekli hale gelmiştir.

Krizden çıkmak için üretim sisteminde gerçekleştirilen bu dönüşüm; artı değeri sınırsız biçimde yükseltmeyi sağlayacak esnek üretim biçimlerinin raftan indirilip yeniden uygulanmasına dayanmaktadır. Bu dönüşüm aynı zamanda emekçi kesimlere sosyal güvence sağlayan sosyal devlet/refah devleti politikalarını da sona erdirmektedir. Bir taraftan üretim ve emek süreçlerinde esneklikle birlikte iş güvencesinin ortadan kalkması diğer taraftan sosyal devletin tasfiyesiyle birlikte sosyal güvenlik başta olmak üzere sosyal hakların aşınmaya başlaması, emekçileri sahip oldukları tüm güvenceyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Emek süreçlerinin yeniden esnekleşmesi ve güvencenin yeniden kaybedilmesi, sermayenin emek gücü üzerindeki tahakkümünün önündeki sınırlamaların ve işçi sınıfının tüm kazanımlarının ortadan kalkma tehlikesini de beraberinde getirmektedir.

Dünyanın dört bir yanında yüz milyonlarca emekçi, 19. yüzyılda esnekleşme ve güvencesizliğe karşı mücadelenin aracı olan sendikalardan tehlikeye

giren kazanımlarını savunmasını beklemiştir. Ancak 1970'lerde başlayan ve yaklaşık kırk yılı aşkın süredir uygulanan yeniden esneklik ve güvencesizleştirme politikaları karşısında sendikalar bu beklentiye yanıt olamamıştır. Bunun nedenleri için bir taraftan sendikal yapıları diğer taraftan da üretim sistemindeki değişimin sendikalara ve emeğin yapısına etkilerini değerlendirmek gerekir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki 1970'lerle başlayan dönüşüm süreci, üretim biçimlerinden, ekonomi politikalarına kadar her alanda kapitalizmin yeniden yapılanmasını içermektedir. Esas itibarıyla bu süreçte yapılmak istenen, işçi sınıfının mücadeleleri ve sosyalizmin tehdidi sonucunda geliştirilen ve yaşama geçirilen Fordizmin ve sosyal/refah devleti politikaların öncesine dönüşüdür. Bu aynı zamanda işçi sınıfının yüz-yüz elli yıllık mücadelesiyle elde ettiği kazanımların da ortadan kaldırılmasıdır. Elbette bu geriye dönüş mutlak değildir. Burjuvazi, 19. ve 20. yüzyıl boyunca işçi sınıfının mücadeleleri ve kendi içsel çelişkilerini aşmak konusunda önemli birikim edinmiştir ve bu birikim yeniden yapılanma sürecine yansımaktadır. Özellikle reel sosyalizmin sistem üzerindeki tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte sermayenin sadece nispi artı değerle birikim yaratma ihtiyacı da ortadan kalkmıştır; üretim küçük işletmelere ve ucuz emek alanlarına kaydırılarak emek süreçleri sınırsız biçimde esnekleştirilebilmekte bu da yeniden mutlak artı değer elde etmenin yollarını açmaktadır. Öte yandan 1950'li yıllarda Japonya'da -ABD'li bilim adamlarının da desteğiyle nispi artı değeri Fordizmden daha ileri taşıyacak bir yeni üretim ve yönetim tekniği (yalın üretim) geliştirilmiştir.

Burjuvazinin 19. Yüzyıldaki sınıf mücadelesi deneyimlerinden de dersler çıkartarak üretim sistemini ve sermaye birikim rejimini yeniden yapılandırarak egemenliğini güçlendirirken; işçi sınıfı, 19. Yüzyılın sonlarında Marxizm'den kopmuş, reformist çizgide yol alarak sistemle bütünleşmiştir. Böylece 1880'lerde Bismarck'a sosyal güvence sağlayan düzenlemeleri yaptıran; burjuvaziye sendikaları ve toplu pazarlık düzenini kabul ettiren, ILO gibi kurumlarla işçi sınıfının kazanımlarını uluslararası düzeye taşımak zorunda bıraktıran, kısacası tarihi değiştirme gücüne sahip olan işçi sınıfı, bugün sistem üzerindeki etki gücünü yitirmiştir.

Burjuvazinin yeniden esnekleşme sürecinde sendikaların olası tepkilerini aşmak üzere ilk stratejik hamlesi, üretimi tek çatı altına toplayan Fordist

üretimi emeğin örgütsüz, dolayısıyla güvencesiz ve ucuz olduğu alanlara kaydırmak (esnek uzmanlaşma) olmuştur. Bunun ardından uluslararası ticaretin serbestleşmesi yani küreselleşmeyle birlikte sermaye, kapitalizmle henüz tanışmamış coğrafyalarda işçi sınıfını tarihsel kazanımlarından habersiz yüz milyonlarca insanın emek gücü sınırsız bir sömürünün çarkları arasına katılmıştır. 1990'lı yıllarla birlikte küreselleşme süreci çok daha hızlanmış ve bugünlere gelindiğinde küresel üretim ağı içerisinde toplam işgücü hacminin çok büyük bir kısmı ucuz emek alanı olarak tarif edebileceğimiz Asya-Pasifik ülkeleri ve Afrika'da toplanmıştır. Küresel üretimin önemli bölümünün gerçekleştirildiği bu ülkelerden ürünler, Avrupa ve Kuzey Amerika başta olmak üzere uluslararası sermayenin merkezi konumundaki bölgelere aktarılmaktadır.

İstihdamın ve üretimin yoğunlaştığı ucuz emek bölgelerinde çalışma koşulları 19. yüzyılda işçi sınıfı mücadelelerinin başlamasına gerekçe olandan çok daha kötüdür. Küçük yaşta çocukların en ağır koşullarda çalıştırıldıkları, çalışma sürelerinin 17-18 saate kadar çıktığı, zorla çalıştırmanın ve iş cinayetlerinin son derece yaygın olduğu bu bölgelerde dünyanın en seçkin ürünleri, trilyonluk servete sahip sermayedarların servetini büyütme için üretilmektedir. 2014 yılında yayınlanan "The "Bad Labor" Footprint: Quantifying the Social Impacts of Globalization" adlı makalede, küresel düzeyde kötü çalışmanın ayak izi sürülmüş ve kötü çalışmanın yaygın olduğu ülkelerde üretilen ürünlerin hangi ülkelere ulaştırıldığı haritası çıkarılmıştır (Simas, 2014). Kötü çalışmanın ayak izi sürülürken, iş kazaları ve meslek hastalıklarına yol açan sağlıksız çalışma koşulları, güvencesiz istihdam, vasıfsız ve düşük vasıflı işçilerin yoğunluğu, çocuk işçiliği, angarya ve tehlikeli koşullarda çocuk işçiliği kriter olarak alınmıştır. Bu kriterler için ayrı ayrı hazırlanmış grafikler üzerinde de görülmektedir ki işgücü hacminin yoğun olduğu ve küresel üretimin büyük çoğunluğunun gerçekleştiği Asya-Pasifik, Afrika ve Latin Amerika'da emekçiler son derece kötü koşullarda çalıştırılmaktadır. Sermaye birikimine büyük katkı sağlayan bu emekçiler, belki de hiçbir zaman kullanamayacakları ürünleri, yaşanan sömürüden haberdar olmayan dünyanın bir başka ucundaki insanlar için üretmektedir.

19 yüzyılda enternasyonal bir bilinçle mücadele yürüten erken sanayileşen ülkelerin işçi sınıfı ve sendikaları, sermayenin dünyanın bu yeni kapitalistleşen bölgelerinde sürdürdüğü sömürüye sessiz kalmıştır. ICFTU (2006'da Dünya Emek

Konfederasyonu WCL ile birleşerek ITUC adını almıştır) ve ETUC gibi uluslararası sendikal örgütler, bu gelişmeler karşısında enternasyonal mücadele örgütlemek bir tarafa üyeleri olan sendikalara, sermayeyi kendi ülkelerinde tutabilmeleri için devletle ve sermayeyle uzlaşmayı (sosyal diyalogu) telkin etmişlerdir. Dolayısıyla sömürünün en derin biçiminin yaşandığı bölgelerdeki işçi sınıfı ile enternasyonal dayanışma gösterilmemiştir. Buna rağmen emek sömürüsünün yoğun olduğu bölgelerdeki emekçiler, içinde buldukları koşullara karşı direnmek için örgütlenme ve mücadele etme çabası içerisinde olmuşlardır. Ancak ILO sözleşmelerinden BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne kadar birçok uluslararası sözleşmede yer almasına rağmen bu çabalar şiddetle baskılanmaktadır. ITUC'un 2014 Sendikal Haklar Raporu'na göre ucuz emek alanı olarak görülen bölgelerde uluslararası tekellerin de engellemeleriyle sendikal hal ve özgürlükler tanınmadığı gibi birçok ülkede sendikacılara saldırılar olmaktadır. Örneğin 2013 yılında Kamboçya, Bangladeş, Filipinler, Meksika, Honduras, Guatemala, Kolombiya, Moretenya, Mısır ve Benin'de işçi önderleri ve sendikacılara ölümle sonuçlanan saldırılar gerçekleşmiştir. 2012 yılında sendikal çalışmaları nedeniyle 18 işçi öldürülürken 2013 yılında bu rakam 26'ya çıkmıştır (ITUC, 2014).

Küreselleşme sürecinde sermaye birikimi ucuz emek bölgelerinde tamamen güvencesiz durumdaki emekçileri tahakküm altına alıp en ağır koşullarda çalışmayı dayatırken, buna ilgisiz kalan merkez ülkelerde emekçilerin de çalışma standartları ve sosyal hakları hızla gerilemiştir. Özellikle maden, imalat sanayi gibi üretim alanlarının çevre ülkelere kaymasıyla birlikte bir taraftan işsizlik artmış, diğer taraftan da işçi sınıfının en dinamik ve örgütlü kesimini oluşturan (üretken emek) mavi yakalılarının emek piyasası içerisindeki oranı hızla düşmeye başlamıştır. Öte yandan Fordist fabrika düzeninin yerini küçük işletmeciliğin ve taşeron çalışma biçimlerinin alması, emek piyasasında azalan mavi yakalılarının esnek ve güvencesiz çalışmayı kabullenmelerine neden olmuştur. Teknolojideki gelişmelerin de etkisiyle imalat sanayindeki bir kısım mavi yakalının yerini de beyaz yakalı işçiler almıştır. İmalat sanayinin payının azalmasına karşılık çoğunlukla beyaz yakalılarının istihdam edildiği eğitim, sağlık, finans, ticaret, iletişim, ulaştırma vb sektörlerden oluşan hizmetlerin emek piyasası içindeki oranı artmıştır.

İmalat sanayinin toplam istihdam içinde payının düşmesi sendikal örgütlenmeyi başlı başına

etkileyen bir faktördür. Bunun iki temel nedeni vardır: Birincisi imalat sanayinde emek üretkendir ve doğrudan artı değer yaratır. Bu nedenle özellikle demir-çelik, otomotiv, beyaz eşya gibi katma değeri yüksek iş kollarında işçilerin örgütlü mücadelesi ve üretimden gelen gücü kullanması sermaye için büyük tehdit oluşturur. Bu yüzden sınıf mücadelelerinde sanayi işçisinin rolü her zaman önemli olmuştur. Diğer neden ise birinciyle bağlantılı olarak sermaye üzerinde etkili olan sanayi sendikaları, örgütlenme stratejilerini çoğunluğu erkek, mavi yakalı, kadrolu (iş güvencesine sahip) ve orta yaştaki sanayi işçileri üzerinden kurgulamışlardır. Oysa küçük işletmeciliğin ve taşeronlaşmanın yaygınlaşması, teknolojik gelişmeler imalat sanayinde emek süreçlerini ve emeğin yapısını değiştirmiştir. Artık emek piyasasında çoğunluğu kadınlar, gençler ve beyaz yakalılar oluşturmaktadır. Öte yandan hizmet sektörünün istihdamda artan payı da yine kadınların, gençlerin, beyaz yakalıların ve güvencesiz çalışanların payını arttırmıştır. Sendikaların işçi sınıfındaki bu nicel ve nitel değişime uygun örgütlenme stratejileri geliştirememesi nedeniyle 1980'li yıllardan itibaren sendikalaşma oranları hızla gerilemiştir. İstihdamın sektörel dağılımının yanı sıra neoliberal politikalarla birlikte sendikalaşmanın yoğun olduğu kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve kamu hizmetlerinin piyasaya devredilmesiyle birlikte kamuda istihdamın azalması da sendikalaşma oranlarını düşürmüştür.

Bir taraftan üretimi, kurlsız çalışmanın ve sınırsız esnekliğin olduğu ucuz emek bölgelerine kaydırarak diğer taraftan küçük işletmecilik ve taşeron sistemini yaygınlaştırarak mutlak artı değeri arttırmayı hedefleyen sermaye, nispi artı değeri de arttırmak amacıyla yalın üretim modelini uygulamaya başlamıştır. Genellikle teknolojinin ve nitelikli işgücünün daha çok kullanıldığı ana firmalarda kullanılan yalın üretim, "toplam kalite", "tam zamanlı üretim" "kalite çemberleri" ve "performans değerlendirme" gibi yönetim teknikleriyle bir taraftan işi yoğunlaştırırken diğer taraftan da işçiyi işletmeye bütünüyle bağımlı hale getirip bireyselleşmesine neden olmaktadır. Böylece işçiler arasında sınıf dayanışmasını zayıflatmakta ve sendikal örgütlenmenin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Üretimin esnekleşmesiyle birlikte Fordizm'in tam gün ve süresiz sözleşmeyle çalışmaya dayalı olarak standartlaşan istihdam biçimlerinin yerini esnek istihdam biçimleri almıştır. İstihdamın

standartlaşması işçiler arasında farklılıkları azaltıp, çıkar ortaklıklarını arttırmakta bu da örgütlenmeyi ve toplu iş sözleşmelerinin gerçekleşmesini kolaylaştırmaktadır. Esnekleşmeyle süreli sözleşme, kısmi süreli çalışma, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma, stajyer çalıştırma, eve iş verme gibi düzenli istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Böylece aynı üretim sürecinde ve birçok zaman aynı işyerinde çalışan emekçilerin çalışma koşulları farklılaşmış ve bu işçiler arasında çıkar farklılıkları olduğu düşüncesini yaratmıştır. Başka bir ifadeyle esnekleşme, aynı iş yerinde aynı üretim sürecinin parçası olan emekçiler arasında dahi çıkar farklılıkları olduğu algısını yaratarak, rekabet duygusunu arttırmıştır. Bu da emekçileri bir sınıf olarak dayanışma içerisinde, sermayeye karşı birlikte mücadele düşüncesinden uzaklaştırmıştır.

Fordizmin standartlaşan istihdam koşullarında örgütlenme ve faaliyet yürütme alışkanlığında olan sendikalar, esnekliğin sınıfı bölen ve emekçileri mücadeleden uzaklaştıran etkisini aşmak konusunda yetersiz kalmıştır. Sendikaların esnekliğin bölen etkisini aşacak bir örgütlenme stratejisi geliştirememesi sanayileşmiş ve bir dönem işçi sınıfının örgütlü mücadelesine sahne olan ülkelerde sendikalaşma oranlarının dramatik biçimde düşmesinde önemli bir etken olmuştur.

Esnekliğe, güvencesizliğe karşı mücadele ama nasıl?

Özellikle 1980'lerden bu yana eğitilmiş, yüksek vasıflı emekçilerin tüm bireysel çabalarına karşın işsizleşmekten, yoksullaşmaktan ve güvencesizleşmekten kurtulamamış olması, emekçilerin örgütlenmeden bireysel çabalarla esnekliği sınırlandırıp, güvencesizliği ortadan kaldıramayacağını göstermiştir. Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi mevcut sendikal yapılarla mücadele de esnekliğe, güvencesizliğe karşı çözüm üretmemiştir. O halde örgütlülüğün esas olduğu ama mevcut sendikal yapıların dışında bir örgütlenme ve mücadele modelinin geliştirilmesi gerekir. Bu konuda yürütülen tartışmalar, yaklaşık 40 yıldır uygulanan yeniden esnekleşme sürecinin ve güvencesizliğin emeğin ve işçi sınıfında yarattığı etkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Esnekliğin işçi sınıfını bölen ve kendi içinde katmanlaşan emekçi kesimler arasında farklı çıkar grupları imiş hissi yaratan etkisine (kadrolu, sözleşmeli, ücretli ve ataması yapılmayan öğretmenler arasında olduğu gibi) karşılık, esnekliğin emekçilere

yansıması olan güvencesizlik (örneğin öğretmenlerin tümünün güvencesiz hale gelmesi), emekçileri yeniden birleştiren bir etkiye sahiptir. Güvencesizliğin birleştirici bir olgu olması işçilerin bizzat bilinç düzeyinde hissettikleri bir durumdur. Esneklik daha çok nesnel bir durum olarak emekçilerin karşısına çıkarken, güvencesizlik aynı zamanda emekçilerin öznel olarak hissettikleri bir yaşantı; ya da esnekliğin kendi bilinçlerinde cisimleşmiş halidir (**Oğuz, 2011**). Tıpkı 19. yüzyıl başlarında olduğu gibi emekçiler, kendilerini güvencesizleştirerek yoksulluğa, sefalete iten koşullar karşısında rekabet yerine dayanışma, kabullenme yerine mücadele düşüncesini yeniden benimsemeye başlamıştır.

Yeniden esnekliğin yol açtığı güvencesizliğe karşı emekçilerin birlikte mücadele çabası karşısında sermaye ve devlet, örgütlenme özgürlüğünü engelleyecek doğrudan baskı yöntemlerini uygulamaktan kaçınmamaktadır. Ancak güvencesizliğe karşı örgütlenmenin önündeki tek engel sermaye ve devlet değildir. Üretim biçimleri ve emek süreçleriyle birlikte emek gücünün nitel ve nicel yapısındaki değişim emek gücünün sahibi olan emekçinin düşünsel ve kültürel yapısına, algı dünyasına da yansımıştır. Emekçilerin üretici olmanın yanı sıra tüketici olarak da kapitalist sistemin yeniden üretilmesinde rol alması bu değişimi daha da derinleştirmiştir. Dünya nüfusunun çok büyük bir kısmı üretim sürecinde emek gücüyle yer aldığı ve yaşamını emek gücünü satarak sürdürdüğü halde kendisini daha çok kültürel kodlar ya da tüketim alışkanlıkları üzerinden tanımlamaya başlamıştır. Siyasal eğilimin belirlenmesinde de üretim sürecindeki konumdan çok üst yapıda şekillenen (etnik köken, inanç, cinsiyet vb) diğer etkenler ön plana çıkmaktadır.

Küreselleşme, teknolojiadaki gelişmeler, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, reklamlar, moda ve tüketime yönlendiren borçlandırma yöntemlerinin de etkisiyle emeğin yapısı daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar büyük bir hızla değişmiştir. Bu hızlı değişim sonrasında işçi sınıfının Marxizmin ortaya koyduğu tarihi dönüştürme gücüne sahip bir toplumsal sınıf olma özelliğinin ortadan kalktığı biçiminde yorumlanmaya başlamıştır. Bu konuda düşüncelerini en açık biçimde ortaya koyan André Gorz'dur. Gorz'a göre, 1970'lerde kapitalizmde gerçekleşen dönüşüm emekçi kesimleri öylesine etkilemiştir ki artık emekçiler sermayeyle kendisini özdeşleştirmeye başlamış, onun bir kopyası haline gelme çabası içerisine girmiştir. Bu nedenle de işçi sınıfı toplumsal dönüşümü sağlayacak tarihsel bir

özne olma özelliğini kaybetmiştir (**Gorz, 1986**). 1980'li yıllarda Doğu Bloku'nun dağılması ve kendisini sosyalist ve komünist olarak tanımlayan Rusya ve Çin'in süratle kapitalizme eklenmesi çabaları; sosyalizm ve komünizmle birlikte sınıf mücadeleleri tarihinin de sonunun geldiği ve kapitalist ideolojinin mutlak egemenliğini ilan ettiği tezlerinin ortaya atılmasına neden olmuştur (**Fukuyama, 2011**).

İşçi sınıfının tarihsel özne olma rolünün ortadan kalktığını savunarak, işçi sınıfıyla vedalaşanlar ile tarihin sonunun geldiği teziyle kapitalizmin ideolojik zaferini ilan edenler bir tarafa, kendisini yeniden üretme kaygısıyla kapitalist üretim sistemi, emek üzerinde tahakkümünü arttırmaya ve sömürmeye son hızla devam etmektedir. Bu yoğun sömürüye karşı mevcut sendikaların izlediği yol, yukarıda da değindiğimiz gibi (2006'da ITUC adını alan) ICFTU ve ETUC gibi uluslararası sendikal örgütlerin de yönlendirmesiyle sermayeyle mücadele eden değil, uzlaşan bir sendikal anlayış olmuştur. "Çağdaş sendikacılık" olarak da ifade edilen uzlaşmacı/sosyal diyalogcu sendikal anlayış, emekçiler için çözüm olmak bir tarafa sermayenin artı değeri yani sömürüyü arttıran politikalarını meşrulaştırmış ve sendikalara olan güveni sarsmıştır².

Mücadeleye engel oluşturan tüm olumsuz koşullara karşı Mısır'dan Tunus'a, Hindistan'dan Bangladeş'e, Yunanistan'dan Türkiye'ye, ABD'ye kadar dünyanın her yanında emekçiler, eşitsizliğe, adaletsizliğe ve sömürüye karşı mücadele iradesini ortaya koymaya devam etmektedir. Örneğin Türkiye'de özellikle 2007 sonrasında farklı işkollarındaki birçok işyerinde (Yörsan, Sinter Metal, Hey Tekstil, Ülker, Divan Pastaneleri, kamu ve devlet hastaneleri vb) emekçiler, işlerini kaybetme pahasına sendikalaşmak için direnmişlerdir. Öte yandan TEKEL işçileri gibi mevcut güvenceli statülerini kaybederek güvencesiz koşullarda çalışmaya karşı koymak için emekçiler etkili eylemler gerçekleştirmiştir. Örgütlenmek ve güvenceli işlerini kaybetmek istemeyen işçilerin yanı sıra örgütlü oldukları sendikaların sermayenin üzerlerinde oluşturduğu tahakkümüne ve güvensizleştirmeye çözüm olamadığı; bunun da ötesine sermayeyle işbirliği yaptığı düşüncesiyle 2015 Baharı'nda metal işçileri Renault ve Tofaş başta olmak üzere birçok fabrikada direniş gerçekleştirmiştir. Öte yandan iş ve sosyal güvencelerini kaybederek proleterleşen finanstan turizme, eğitimden sağlığa, sanattan yargıya kadar beyaz yakalılar da birlikte mücadele etmek için örgütlenme çabası içerisine girmişlerdir. Diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de

güvencesizliğe karşı esnekliğin ayrıştırdığı emekçi kesimlerin örgütlü mücadele çabaları, 12 Eylül darbe rejiminin ürünü olan anti demokratik yasaların dahi gerisinde yorumlamalarla baskı altına alınmıştır. Kimi zaman devletin baskılarına dahi gerek kalmadan sendikal bürokrasinin aracılığıyla emekçilerin örgütlenme çabaları, güvencesizliğe karşı direnişleri engellenmiştir. Türkiye'nin 6 büyük işçi ve kamu emekçi konfederasyonunun 22 Şubat 2010 tarihinde aldığı kararla TEKEL direnişinin sona ermesini sağlaması³, bunun en çarpıcı örneğidir (**Müftüoğlu, 2014b**).

Yeniden esnekleşme süreciyle birlikte nitel ve nicel özellikleri değişen emekçilerin mücadele araçları ve yöntemlerinin nasıl olması gerektiği üzerine tartışmaların bir tarafında Marx'ın tanımladığı proletaryaya "elveda" diyen ve işçi sınıfının toplumsal dönüşümü sağlayacak tarihsel bir özne olma özelliğini kaybettiği görüşünü savunanlar bulunmaktadır. Tartışmanın diğer tarafında ise üretim biçimleri ve emek süreçlerinde gerçekleşen değişimin kapitalist üretimin temel felsefesini değiştirmediklerini ve nicel ve nitel yapısı değişmekle birlikte işçi sınıfının tarihsel ve toplumsal rolünün ve dolayısıyla sınıflar mücadelesinin sürdüğünü savunanlar vardır.

Birinci görüşü savunanlar, esnekleşmeyle birlikte emeğinin denetimini kaybederek tamamen sermayenin tahakkümü altına giren ve güvencesizleşen emekçileri, proletarya teriminin dışında "precarious" (güvencesiz) sıfatı ile "proletariat" (proletarya) ismini birleştirerek oluşturdukları "prekarya" terimiyle tanımlamaktadırlar (**Standing, 2014**). Emeği ve emekçiyi kapitalist üretim sistemine içkin olan bağlamından kopartarak "güvencesizler" adıyla yeni bir sınıf oluşturmaya çalışan bu görüşe göre kapitalizmin neden olduğu sorunlara ve saldırılara sadece üretim ilişkileri üzerinden sınıfsal bir örgütlenmeye yanıt vermek olanaklı değildir. Kapitalizme karşı üretim sürecinde mücadele eden işçi sınıfının yerine "çokluk" kavramı içinde kapitalizmin üst yapıda yarattığı sorunların muhatabı olan çevrecilerden, kadınlara, LGBTİ bireylere; etnik ve mezhep ayrımcılığına uğramış kesimlerden evsizlere kadar çok farklı kesimlerin gerçekleştireceği protestoların etkili olacağı düşüncesi ortaya atılmaktadır (**Hart, 2004**). Bu düşünceyle bağlantılı olarak, üretken emeğin sahibi sanayi işçisinin (sanayi proletaryasının) hegemonik konumunu kaybettiği savı üzerinden sınıf sendikacılığının yerine "çokluk" kavramı içinde "sivil toplum örgütü" anlayışıyla hareket eden ve tüm kapitalizm mağdurlarını kapsayan toplumsal hareket

sendikacılığının konulabileceği savunuları ön plana çıkmaya başlamıştır.

İkinci görüşe göre ise güvencesizlik, 1970'lerde başlayan yeniden esnekleşme süreciyle ilk kez ortaya çıkmış, yeni bir durum değildir. Kapitalist üretim sisteminde üretim araçlarından yoksun olma ile tanımlanan işçi sınıfının kendisi, tanımı gereği ve yapısal olarak güvencesizdir. Bu yapısal güvencesizlik 2. Dünya Savaşını izleyen kısa bir dönem boyunca uygulanan refah devleti politikalarıyla bir süre görünmez hale gelmiş; neo-liberal politikalarla birlikte yeniden görünürlük kazanmıştır (**Oğuz, 2011**). Dolayısıyla kapitalist üretim sistemi biçim değiştirirken emeği mülksüz ve güvencesiz bırakarak tahakkümü altına alma ve böylece artı değeri en üst düzeye çıkartacak koşullarda çalışmaya razı etme anlayışı değişmemiştir. Bu nedenle emekçileri, güvenceli - güvencesiz, merkez ülke işçisi - çevre ülke işçisi, mavi yakalı - beyaz yakalı gibi katmanlara ayırarak sınıf bağlamından kopartmak, üretim sürecini ve tüm toplumsal yaşamı sınıfsal çıkarları doğrultusunda yeniden ve yeniden dizayn eden burjuvaziye karşı mücadeleyi zayıflatmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Öte yandan alt yapıda ve üst yapıda kapitalizme karşı mücadelede "sınıf" yerine "çokluk" kavramı üzerinden sivil toplumcu bir mücadele örgütlemek, işçi sınıfının iktidarından vazgeçmek anlamına gelecektir. Böylece burjuvazinin egemenliği ve kapitalist sistem kabullenilmiş olacak ve mücadelenin hedefi, sistemin emekçiler için daha yaşanılır bir hale getirilmesiyle sınırlanacaktır. Kendisini bu doğrultuda yapılandıran bir sendikacılık anlayışı da (toplumsal hareket sendikacılığı), bu özellikleriyle iktidarı istemeyen, ama pek çok sorunla ilgilenen ve çözümlenmesi için mücadele veren, yönetenleri buna zorlamaya çalışan bir partiye benzeyecektir (**Akkaya, 2011**). Oysa tarihsel süreç göstermiştir ki sınıf perspektifiyle yürütülen bir mücadele olmadıkça sistem, sermaye birimini arttıracak yol ve yöntemleri her türlü baskı ve şiddeti de kullanarak kendisini yeniden üretecek koşulları sağlamaya odaklanmıştır. Dolayısıyla sınıf perspektifine sahip olmadıkça sadece emekçiler değil, ekolojik tahribata ve her türlü ayrımcılığa karşı yürütülen mücadeleler de kalıcı kazanımlar elde edemeyecektir.

Sonuç

Kapitalizm bugün, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar geniş bir coğrafyada doğayı ve emeği sınırsızca sömürmektedir. Bunun için emekçilerin ve insanlığın tarihsel süreçte elde ettiği kazanımları

hiçe saymakta ve buna karşı direnen kesimleri baskı altına alacak her türlü şiddet (savaş, darbe vs) yöntemini kullanmaktadır. Kapitalizmin doğaya ve insanlığa yönelik tahribatına karşı durabilmek için her bir sorun alanında sürdürülen mücadeleler elbette önemlidir. Ancak kapitalizmin burjuva sınıfının çıkarlarını temsil eden ve varlığını üretim sürecinde elde ettiği artı değer (sömürü) sayesinde sürdüren bir sistem olma özelliği değişmemiştir. Yeniden esnekleşme sürecinde oluşan emekçiler arasında katmanlaşma ve çıkar ayrışmaları olduğu yönündeki algı emekçiler arasındaki rekabeti arttırmakta ve birlikte mücadeleyi engellemektedir. Esnekliği ve emekçilerin güvencesizliğinin kapitalizme içkin bir durum olduğu göz ardı edilerek işçi sınıfını reddeden, ortaya çıkarttığı sorunlara karşı "çokluk" kavramı içinde sivil toplumcu bir anlayışla mücadeleyi öneren yaklaşımlarla kapitalizmle mücadelenin başarılı olabilmesi mümkün değildir.

Tarihsel süreçte kapitalizm ve kapitalizmin temsilcisi olduğu burjuvazinin hegemonyasını sarsan ve yarattığı tahribatı sınırlandırabilen tek güç bir "sınıf" olarak sistemin karşısına dikilen işçi sınıfı olmuştur. Burjuvazi 20. yüzyıl boyunca bir taraftan işçi sınıfını ve onun mücadele araçları olan sendikaları ve sınıf partilerini kendine bağımlı hale getirerek işlevsizleştirmeye çalışırken diğer taraftan da sınıfın hafızasını silmek için birçok yöntem denemiştir. Bugün işçi sınıfının toplumu etkileme gücüne sahip bir aktör olmaktan çıktığını iddia eden, proleterya yerine prekaryayı, işçi sınıfının yerine "çokluğu", sınıf sendikacılığının yerine sivil toplumcu bir örgütlenmeyi koymaya çalışan yaklaşımlar da sınıfın hafızasını silme çabalarının devamı olarak görmek mümkündür.

Kapitalizmin emek ve doğa sömürsü üzerinden gerçekleştirdiği üretimle sermaye birikimi elde ederek varlığını sürdürme özelliği değişmediğine göre bir dönem başarılı mücadele araçları olan sendikaların ve üretimden gelen gücü esas olan mücadele yöntemlerinin hükmünü yitirmediği söylenebilir. Bir dönem işçi haklarının ve demokrasinin gelişmiş olduğu ülkeler de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde sendikal hak ve özgürlüklere yönelik baskılar, grev yasaklamaları bu mücadele araçları ve yöntemlerin hükmünü yitirmediğini ve burjuvaziyi korkuttuğunu göstermektedir. Kaldı ki yukarıda da söz edildiği gibi bugün sendikalar, sınıf perspektifinden uzaklaşmış, bürokratik kurumlar haline dönüşmüş ve güvenilirliklerini önemli ölçüde yitirmiştir. Tüm bu olumsuzluklarına rağmen burjuvazinin

tehdit olarak gördüğü sendikaların sınıf perspektifiyle kendilerini yeniden yapılanmaları mücadelesinde çok daha etkili olmalarını sağlayacaktır.

Üretim sürecindeki çelişkileri esas alan, sınıf perspektifine sahip bir mücadeleyi savunmak, sermaye birikim rejimindeki dönüşümü, burjuvazinin yeni hegemonya stratejilerini ve tüm bunların emeğe ve işçi sınıfında yansımalarını göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Burjuvazi, esnekleşmenin yanı sıra etnik kimlik, inanç, cinsiyet, cinsel tercih üzerinden ayrımcılık yaratarak da emekçileri birbirine düşürmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan küreselleşmeyle birlikte üretim emeğinin örgütsüz ve ucuz olduğu alanlara kaydırılarak da emekçiler arasında rekabet arttırılmaktadır. 21. yüzyıl sınıf mücadelelerinde işçi sınıfı, tüm bu ayrışma noktalarını da dikkate alarak bir örgütlenme stratejisi oluşturmak zorundadır.

Dipnotlar

1. 1952 yılında kurulan Türk İş de soğuk savaş sendikacılığı uygulamış tipik örneklerden biridir.
2. Bu yazıda da konu edildiği üzere uzlaşmacı/sosyal diyalogcu sendikacılığın geçerli olduğu dönemde sendikal örgütlülük zayıflamış, işçi sınıfı mücadeleden uzaklaşmış ve tarihsel kazanımlarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Diğer bir söyleyişle bu sendikacılık anlayışı iflas etmiştir. Bu nedenle önümüzdeki dönemde mücadele araç ve yöntemleri tartışılırken uzlaşmacı/sosyal diyalogcu sendikal anlayışa değinilmeyecektir.
3. TEKEK işçisinin büyük umut beslediği ve "genel grev, genel direniş" sloganlarıyla beklediği 22 Şubat toplantısında altı konfederasyonun aldığı karar tam anlamıyla hayal kırıklığı yaratmıştır. 22 Şubat'ta bırakınız TEKEK direnişiyse ortaklaşacak bir mücadele kararını, tam tersine TEKEK işçisini yalnızlaştıracak bir "mücadeleden kaçış" tavrı ortaya konmuştur. 70 günü aşan süredir en zor koşullarda en yoğun baskılara karşı koymayı başarmış bir direnişe destek olarak kokart takma, pankart asma, meşaleli yürüyüş ya da oturma eylemleri gibi son derece pasif eylemlerin yapılması kararlaştırılmıştır.

Kaynaklar

- Akkaya Y.** (2011) *Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Türkiye'de Belediyelerde Sendikacılık, Yıkım Çağında Direniş, İstanbul: SAV Yayınları*
- Althusser, L.** (2008) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları ile Birlikte Yeniden Üretim Üzerine, Çev: Ergüden, I.-Tümertekin, A. İstanbul: İthaki Yayınları*
- Ansal, H.** (1985) *Teknolojinin Taraflılığı ve Üretim İlişkileri Onbirinci Tez Kitap Dizisi:1, 152-171*
- Arm, T.** (1985) *Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm, Onbirinci Tez Kitap Dizisi: 1, (104-138)*
- Breverman, H.** (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye, Çev. Çıdamlı, Ç., İstanbul: Kalkedon Yayınları*

- Fukuyama, F.** (2011) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Profil Yayıncılık
- Gorz, A.** (1986) *Elveda Proleterya*, 1. Bası, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: AFA Yayınları
- Hart, M. ve Negri, A.** (2004) *Çokluk*, Çev. Yıldırım, B. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- ITUC** (2014) *Trade Union Violation Report*
https://library.prospect.org.uk/documents/201401350_ituc_2014_trade_union_violation_report
- Koray, M.** (1992) *Endüstri İlişkileri, Basisen Eğitim ve Kültür* Yayınları No:22
- Marx, K.** (2011) *Kapital*, Cilt: 1, Çev. Sevik, M ve Sathgan, N. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Müftüoğlu, Ö.** (2014a) *Üretim Sürecinde “Yeniden Esneklik” ve Sendikalar*, Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A. *Türkiye’de Esnek Çalışma*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Müftüoğlu, Ö.** (2014b) *Yeniden Esnekliğe Karşı Bir Mücadele* Örneği: *TEKEL Direnişi ve Sendikalar Üzerine Yeniden Düşünmek*, Müftüoğlu, Ö ve Koşar, A. *Türkiye’de Esnek Çalışma*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Oğuz, Ş.** (2011) *Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/ Yaşama: Proletaryadan “Prekarya”ya mı? Mülkiye* 2011 Cilt: XXXV Sayı:271
- Simas, M.S – Golsteijn, L vd** (2014) *The “Bad Labor” Footprint: Quantifying the Social Impacts of Globalization*, Erişim tarihi 20 Mayıs 2015 <http://www.mdpi.com/2071-1050/6/11/7514/htm>
- Sosyalizm Ansiklopedisi** (1988) cilt. 1, İletişim Yayınları
- Standing, G** (2014) *Prekarya*, Çev. Bulut, E. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yeliseyeva, N.V.** (2009) *Yakın Çağlar Tarihi*, Çev. İnce, Ö. İstanbul: Yordam Kitap, [http://www.waelde.com/ UnionDensity/](http://www.waelde.com/UnionDensity/) Erişim tarihi 15 Mayıs 2015